

SAMARALI O'ZLASHTIRISHGA SALBIY TA'SIR ETUVCHI PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK OMILLAR

Anorboyev Hayitboy Eshboy o'g'li
QarshiDU tayanch doktoranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalar o'zlashtirilmasligining pedagogik va ijtimoiy-psixologik omillari hamda ularni tuzatish chora-tadbirlari haqida so'z boradi.

Tayanch iboralar: talaba, akademik o'zlashtirish, o'zlashtirilmaslik sabablari, axborotlarni qayta ishlash, kognitiv soha, aqliy qobiliyat, motivatsiya soha, stressga barqarorlik.

Аннотация: В данной статье рассматриваются педагогические и социально-психологические факторы неуспеваемости в высших учебных заведениях и меры по их коррекции.

Ключевые слова: студент, академическая неуспеваемость, причины неуспеваемости, обработка информации, когнитивная сфера, умственные способности, мотивационная сфера, стрессоустойчивость.

Abstract: This article discusses the pedagogical and socio-psychological factors of failure to learn in higher education institutions and measures to correct them.

Key words: student, academic failure to learn, reasons for failure to learn, information processing, cognitive sphere, mental abilities, motivational sphere, stress resistance.

O'quvchi yoshlar yoki talabalarning belgilangan o'quv materiallarini amaldagi meyorlarga mos o'zlashtirilmasligi ta'lim sohasidagi eng dolzarb muammolardan hisoblanmoqda. Zamonaviy pedagogik psixologiyada olib borilgan ilmiy tadqiqotlarning natijalariga ko'ra, talabalar o'zlashtirilmasligining sabablarini guruhlashtirishga bo'lgan xarakterlar ko'proq nazariy talablarga mosdir. Buni P.P.Borisov tomonidan ishlab chiqilgan sxemada ko'rishimiz mumkin. Unda o'zlashtirilmaslikni uch guruhi farqlanadi:

- I. Umumpedagogik sabablar
- II. Psixofiziologik sabablar
- III. Ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy sabablar

Birinchi guruh sabablari muallifning fikricha, o'qituvchilarning o'quv-tarbiya ishlaridagi imkoniyatlarning yetishmasligidir. Bu sabablar didaktik (didaktikani prinsip va qoidalarini buzilishi) va tarbiyaviy (asosiy tarzda bolalar bilan ishlashda sinfdan va maktabdan tashqari ishlarga e'tibor qaratmaslik)ga bo'linadi. Ikkinchi guruh sabablari sifatida normal jismoniy, fiziologik va intellektual rivojlanishning buzilishi bilan belgilanadi. Uchinchi guruh sabablar, P.P.Borisov ta'kidlashicha, o'qituvchi va talabalar irodasiga bog'liq emas. Ularga ta'lim muassasasidagi sust

moddiy-texnik bazani, tarbiya darajasi pastligini, ta'lim tili muammolarini ishlab chiqilmaganligini, talabalarni uydagi hayotiy sharoitlarini, ota-onalarini madaniyatlilik darajasini, oiladagi munosabatni, o'qituvchilar yetishmasligini kiritadi.

Bu klassifikatsiya talabalarga munosabat sabablarini ichki sharoitlardan tashqisini va ta'lim sharoitlari boshqa ijtimoiy sharoitlardan ajratilgan.

Talabalarning muvaffaqiyatli o'qishiga hissa qo'shadigan omillarni o'rganishga bag'ishlangan ko'pchilik tadqiqotlar jahon ilm-fanida ko'plab amalga oshirilgan. Ta'lim faoliyatini belgilovchi omillar orasida mualliflar ijtimoiy-biografik xususiyatlarni (yoshi, oilaviy ahvoli, universitetgacha bo'lgan tayyorgarlik darajasi va boshqalar) va jismoniy salomatlikni alohida e'tirof etishgan. Masalan, qisqa uyqu davomiyligi va talabalarning akademik muvaffaqiyatsizliklari o'rtasida bog'liqlik aniqlangan. Ma'lum bo'lishicha, asosan erkaklar akademik muvaffaqiyatga erisha olmaydilar. Aniqlik kiritilishi kerakki, akademik muvaffaqiyatsizlik deganda biz imtihonlar va nazorat ishlarni topshirish bo'yicha o'quv rejasini bajarmaslikni tushunamiz. Shuningdek, ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar (talabani moliyaviy ahvoli, ta'lim shakli, to'lovlar, universitetning moliyaviy barqarorligi, o'qituvchilar malakasi darajasi, universitet nufuzi) muhim rol o'ynaydi. Ularning ish jarayonida bandligi, shuningdek, uyda yoki yotoqxonadagi noqulay yashash sharoitlari talabalarning muvaffaqiyatli o'qishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi aniqlangan [4]. Amerikalik talabalarning qariyb uchdan bir qismi yuqori o'quv yuki va ish joyidagi bandlik tufayli o'qishni to'xtatishga qaror qilgan. Atigi 6% ta'limning boshida akademik muvaffaqiyatsizlikka uchragan. Rossiya ilm-fanida universitet rahbariyatining talabalarning akademik o'zlashtirish muammosiga beparvo munosabatiga e'tibor qaratiladi. Shu bilan birga, ta'limning ko'lami va xarakterini kuzatish ham muhim. Talabalarning o'zlashtirishini pastligi kompaniyalar, mehnat bozori va ish beruvchilar uchun qo'shimcha xavflarni minimallashtiradi. Ayniqsa, bir qator psixologik omillarni (motivatsiya, kognitiv qobiliyat, o'z-o'zini baholash, moslashish salohiyati, hissiy intellekt, o'zini o'zi boshqarish, stressga chidamlilik va boshqalar) o'rganish orqali talabalarning akademik samaradorlikka erishish mumkin deb hisoblangan.

Tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, akademik muvaffaqiyatga erishgan talabalarda yuqori darajadagi o'zini o'zi boshqarish, hissiy holatlarni tartibga solish qobiliyati, stressga chidamlilik va maqsadlarga erishish qobiliyati ustunlik qiladi [2]. Sessiyada muvaffaqiyatsizlikka uchragan va qarzlari paydo bo'lganidan so'ng, o'zini ijobiy baholagan va o'z samaradorligiga yuqori ishonchga ega bo'lgan talabalar xatolar ustida ishlaydilar va keyinchalik akademik muvaffaqiyatga erishishgani aniqlangan. Ta'kidlanishicha, talabani normal IQ darajasiga qaramay, akademik ko'rsatkichlar pasayishi mumkin. Uning pasayishining sabablaridan biri bu ta'lim motivatsiyasidir. Akademik muvaffaqiyatga erishgan talabalarda kasbni o'zlashtirish va bilim olishda o'z-o'zini rag'batlantirish ustunlik qiladi. Akademik jihatdan orqada qolgan talabalar tashqi situatsion motivlarni ko'rsatadi: stipendiyani yo'qotmaslik, jazodan qochish, yomon o'qish uchun qoralash va h.k [1].

O'quv motivatsiyasiga ta'sir qiluvchi muhim omil - bu o'quv guruhidagi psixologik muhit va ijtimoiy muhitga xos har xil turdagi ziddiyatlarning mavjudligidir.

Talabalar guruhida yoshlar subektiv yolg'izlik tuyg'usini boshdan kechirishi mumkin. O'quv faoliyatining muhim tarkibiy qismi bu do'stona munosabatlar, jamoadagi ijobiy psixologik muhitdir. Ko'pincha talabalar ta'lim maqsadlarini belgilash, ularga erishish vositalari va ta'lim natijalarini baholash usullarini tanlashda o'qituvchilarga bog'liq bo'lishi mumkin. O.S.Ioninaning [3] so'zlariga ko'ra, agar talabaning o'quv faoliyati uslubi o'qituvchining o'qitish uslubiga to'g'ri kelsa, talaba bilim olishda muvaffaqiyat qozonadi.

Olimlar akademik samaradorlikni bashorat qilish zarurligiga e'tibor qaratadilar. Ma'lumki, mutaxassislik fanlarini o'rganish 2-3-bosqichda amalga oshirilsa, talaba o'quv va kasbiy muhitga to'liq singib ketadi va uning kutganlari qanchalik haqiqatga to'g'ri kelishi yoki mos kelmasligini anglay boshlaydi. Ushbu davrda umidsizlik, illyuziyalarni yo'qotish, ta'lim kesimini tanlashdan afsuslanish hissi bo'lishi mumkin. Mutaxassislar bu hodisani “uchinchi yil inqirozi” deb atashadi.

Bizning nuqtai nazarimizdan, nafaqat muvaffaqiyatli, “kuchli” talabalarni qo'llab-quvvatlash, balki akademik muvaffaqiyatsizlikka uchragan talabalarga ham yaqindan yordam berish kerakligi aniqlandi. Talabaning o'zlashtirishi bilan bog'liq turli sabablari va individual psixologik xususiyatlarini aniqlab, uni universitetda o'qitishni tashkil etish, o'zlashtirish dasturlari, strategiyasi va yondashuvlarini ishlab chiqish lozim.

Ba'zi talabalar bilim va kasbiy ko'nikmalarni o'zlashtirish ustida qattiq va iroda bilan harakat qilishadi hamda paydo bo'ladigan qiyinchiliklar o'z maqsadlariga erishish uchun kuch va ishtiyoq qo'shadi, boshqalari esa hamma narsani xuddi bosim ostida qiladi va hatto kichik to'siqlarning paydo bo'lishi ularning faolligini keskin pasaytiradi.

Bunday farqlar ta'lim faoliyatining bir xil tashqi sharoitlarida (ijtimoiy-iqtisodiy vaziyat, o'quv jarayonini tashkil etish va uslubiy ta'minlash, o'qituvchining malakasi va boshqalar) kuzatilishi mumkin. Ushbu hodisani tushuntirishda psixologlar va o'qituvchilar ko'pincha talabalarning aqliy darajasi (bilim, ko'nikma va ko'nikmalarni egallash va muammolarni hal qilishda muvaffaqiyatli qo'llash qobiliyati) kabi individual psixologik xususiyatlarga; ijodkorlikka (yangi bilimlarni o'zlari ishlab chiqish qobiliyati); o'quv maqsadlariga erishishda kuchli ijobiy tajribani ta'minlaydigan o'quv motivatsiyasiga; yuqori darajadagi da'volarning shakllanishiga olib keladigan yuqori o'zini-o'zi hurmat qilish va hokazolarga murojaat qilishadi. Lekin bu fazilatlarining birortasi alohida olingan yoki hatto ularning kombinatsiyasi talabaning kundalik, qat'iyatli va mashaqqatli mehnatga munosabatini shakllantirishni kafolatlash uchun yetarli emas.

Rivojlangan davlatlarda ta'limning eng muhim maqsadi - talabani malakali kasbiy faoliyatni bajarishga qodir qilish, buning ichiga esa mustaqil rejalashtirishni amalga oshirish va tekshirish kiradi.

Ta'lim muassasalarida o'tkazilayotgan o'quv jarayonida “mustaqil harakatlanish” deb atalgan o'quv maqsadning erishilishi faqat tasodifan bo'lishiga yo'l qo'yilmaydi. Bu malakani tizimli ravishda o'rgatish ta'lim amaliyotining doimiy omili bo'lishi lozim. Mustaqil harakatlanishni rivojlantirish ta'limning birinchi kunidanoq

uning tarkibiy qismi bo'lishi lozim. Buning uchun topshiriqlarni bajarishda rejalashtirish va tekshirish vazifalari kiritilishi lozim.

Buning uchun bu yerda bir necha teskari aloqa jarayonlari mavjud.

“Ma'lumot yig'ish” (1), “Rejalashtirish” (2), “Amalga oshirish” (4) va “Tekshirish va baholash” (5) bosqichlarini talaba deyarli butunlay o'zi yoki kichik guruhlarda bajarishi mumkin. “Qaror qabul qilish” (3) va “Xulosa chiqarish” (6) bosqichlarida erishilgan natijalar esa amaliyot yoki nazariyot o'qituvchilari bilan batafsil muhokama qilinishi kerak.

O'quv jarayonini bunday bosqichlarga bo'linishi talabalarni iloji boricha ko'proq mustaqil o'rganishga turtki beradi. Ularga “Ma'lumot yig'ish” va “Rejalashtirish” bosqichlarida yozma hujjatlar, masalan, texnik chizmalar, jadvallar, eslatmalar, yo'riqnomalar yoki o'qituvchi o'zi tuzgan hujjatlar berilsa maqsadga muvofiq bo'ladi. Bunday hujjatlar mustaqil o'rganish jarayonini juda yaxshi kuchaytiradi.

Amaliyot o'qituvchisi o'quv jarayonida moderator rolini o'ynaydi, ya'ni u har bir bosqich uchun kerakli ma'lumot materiallarini tayyorlaydi va talabalarga mustaqil ma'lumot yig'ishda yordam berib turadi. U talabalarni aniq maqsadga qaratilgan ish-harakat qilishiga turtki beradi, talabadagi o'zgarishlarni nazorat qiladi va o'qituvchilar bilan birgalikda o'rganishdagi nuqsonlarni bartaraf etish yo'llari haqida o'ylaydi.

Talaba esa o'z ta'limining faol qatnashchisi bo'lib qoladi. Endi u faqat tinglovchi emas, balki bajariladigan topshiriq uchun kerakli barcha ma'lumotlarni yig'adi, o'z ish tartibini va kerakli vaqtni o'zi rejalashtiradi hamda o'z ish natijasini o'zi baholaydi.

O'qituvchilar shunday rol o'ynashlari va o'zlarini shunday tutishlari “malaka poydevori” deb atalgan qobiliyatlar rivojlanishiga juda ham katta yordam beradi, ya'ni mustaqil o'rganish, muloqot qilish, jamoada ishlash va eng muhimi o'z natijalarini o'zi baholash hamda ish-harakatlarini rejalashtirish kabi qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Adabiyotlar

1. Гордеева Т.О. Психология мотивации достижения. М.: Смысл: Acad-a; 2006.-336 с.

2. Дериш Ф.В., Пузырёва Л.О. Вклад черт личности и академической мотивации в успешность обучения. Вестник ПГГПУ. Серия № 1. 2018; (1):39–53.

3. Ионина О.С. Проявления индивидуального стиля учебно-профессиональной деятельности студента / О. С. Ионина. – М.: - 2015. - № 212. - С. 16-20.

4. Mthimunye K.D.T., Daniels F.M. Exploring the challenges and efforts implemented to improve the academic performance and success of nursing students at a university in the Western Cape. 2020; 12:100196. <https://doi.org/10.1016/j.ijans.2020.100196>

5. Jabborov A.M. O'qituvchi etnopsixologiyasi. “Nasaf” nashriyoti. Q.: 2009 y., - 180 b.

